Україна дипломатична

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Київ • 2020

Виходить друком із листопада 2000 року

Автори проєкту
Анатолій Денисенко,
Павло Кривонос,
Василь Туркевич

Засновники
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Історичний клуб «Планета»

Видання рекомендовано до друку вченою радою
Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».
Протокол № 06 від 29 вересня 2020 року

Видавець
Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв

Головні редактори
Анатолій Денисенко, *кандидат історичних наук*
Валерій Власенко, *кандидат історичних наук*

Заступники головних редакторів
Володимир Денисенко, *доктор історичних наук*
Інна Хоменська, *кандидатка філологічних наук*

Книгу зареєстровано як наукове фахове видання
за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 2 липня 2020 року)

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2020

Issued since November 2000

Created by
Anatolii Denysenko,
Pavlo Kryvonos,
Vasyl Turkevych

Founders
Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution "Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine",
Planeta Historical Club

The issue is recommended for publishing by the Academic Council
of the State Institution "Institute of World History of the NAS of Ukraine".
Protocol no. 6 dated 29 September, 2020

Publisher
Directorate-General
for Rendering Services to Diplomatic Missions

Editors-in-Chief
Anatolii Denysenko, *PhD in History*
Valerii Vlasenko, *PhD in History*

Deputy Chief Editors
Volodymyr Denysenko, *Doctor of History*
Inna Khomenska, *PhD in Philology*

Pursuant to the Order
of the Ministry of Education and Science of Ukraine no. 886 dated 2 July 2020,
the book is registered as a scientific professional publication in speciality 032 –
History and Archeology

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2020

ЗМІСТ

Дмитро Кулеба. Криза – це привід стати сильнішими 7

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ

Павло Гай-Нижник. Дипломатія омани й тактика терору:
гібридна політика в стратегії та практиці таємної війни радянської Росії
проти гетьманської України (квітень – грудень 1918 р.) 21
Ірина Матяш. Німецьке консульство в Києві (1924–1938):
між дипломатією і політикою 45
Віктор Матвієнко, Микола Дорошко. Українсько-польська союзницька угода 1920 року
та її наслідки 61
Теофіл Рендюк. Особливості діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР
у Румунії 1920 року 76
Олександр Потєхін. Союзницька співпраця в Європі
напередодні Першої світової війни 98
Павло Кірпенко. Міжнародна ситуація в Європі та зовнішня політика СРСР
до й після початку Другої світової війни 117

ІНСТИТУЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ОЧИМА ЇЇ УЧАСНИКІВ

Юрій Лазуто. Дещо з практики роботи в держпротоколі МЗС України 137
Світлана Гомановська. ...і чорнобривці на клумбах Ашґабата 157
Юрій Костенко. Радіологічна зброя (з історії переговорів про її заборону) 184
Олександр Купчишин. 25 років членства в Раді Європи: як усе починалося 200

ФАХОВИЙ ПОГЛЯД ДИПЛОМАТА

Микола Кулініч. Українська діаспора Австралії
як чинник поглиблення двосторонніх відносин 207
Геннадій Надоленко. Праця посла – це передусім любов до своєї Батьківщини 221
Анатолій Щерба. Зростання інтересу до української культури в країні Сервантеса . . . 242
Андрій Кузьменко. Україна та Катар: перспективи зміцнення
взаємовигідного партнерства 246
Олександр Балануца, Ольга Сегеда. Публічна дипломатія України в Кувейті:
потенціал нестандартних рішень 258
Ігор Осташ. «Бейрутські оповідання» Агатангела Кримського:
до 150-ї річниці народження видатного українського сходознавця 277
Сергій Кислиця. 75 років після війни. Статут ООН: жодних ілюзій 299
До 75-ї річниці створення Організації Об'єднаних Націй 314
Юрій Клименко. Женева – найстаріша столиця мультилатералізму,
де відстоюються інтереси України 322
Елена Летісія Мікусінскі. Альянс крізь віхи історії 384
Жусупбек Шаріпов. Туристичні можливості Киргизької Республіки 411
Кі-чанг Квон. Корейська хвиля успіху 419
Фауз Ель Ашшабі. Міцна дружба попри велику відстань: Україна та Марокко 429
Анка Фельдгузен. Відносини між Німеччиною та Україною у 2019 році 435
Крістіна Квін. США та Україна: партнерство для миру й розквіту 446
Етьєн де Понсен. Наші відносини – симфонія глибокого порозуміння 450
Клод Вільд. Швейцарія–Україна: актуальний погляд на старі зв'язки 463

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС УКРАЇНИ

Надзвичайні та Повноважні Посли України в іноземних державах 484
Надзвичайні та Повноважні Посли іноземних держав в Україні 527
Представники України при міжнародних організаціях 567
Представники міжнародних організацій в Україні 570

СУЧАСНА ДИПЛОМАТІЯ: КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Борис Гуменюк. Трансформація міжнародного ладу в умовах пандемії COVID-19 582
Сергій Пирожков, Назіп Хамітов. Сучасна й майбутня Україна:
суб'єктна взаємодія зі світом 595
Степан Віднянський, Андрій Мартинов. Ставлення міжнародних партнерів
до суб'єктності України 605
Станіслав Лазебник. «Українська Канада»
(сьогодення української громади та її суголосне життя з Україною) 625
Ігор Тодоров. Українсько-угорські відносини
у вимірі євроатлантичних прагнень України 645
Ольга Кравченко. Політика США щодо України за адміністрації Дональда Трампа:
проблемні питання та перспективи 658
Сергій Кошовий. Модель співпраці між Тайванем і країнами Вишеградської групи:
досвід для України 668
Людмила Чекаленко. Вчора й сьогодні феномену державного суверенітету 688
Андрій Кудряченко, Вікторія Солошенко. Проблеми політичної трансформації ФРН
на сучасному етапі 700

ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Володимир Огризко. Чому Росія ніколи не відбудеться? 717
Олександр Моцик. Міжнародні санкції проти Російської Федерації
як інструмент тиску та покарання за агресію проти України
й інші міжнародні злочини 744
Григорій Перепелиця. Політичний статус неконтрольованих територій
у зовнішньополітичній стратегії Росії як виклик українській атиповій дипломатії 755
Василь Ткаченко. Ідеологема «ворога»: невротична криза ідентичності 771
Віталій Мартинюк. Євроатлантична інтеграція в регіоні Західних Балкан:
висновки для України 787
Андрій Грубінко. Конфліктогенний потенціал Брекзіту:
національний, регіональний і глобальний виміри 803
Сергій Зубченко. Коронавіруси глобальної безвідповідальності:
нові-старі загрози національній стійкості на тлі хронічних міжнародних проблем 822

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Віолетта Удовік. Культурна дипломатія як «комунікаційний міст»
між Україною та Японією 834
Юрій Богаєвський. Він до останнього подиху вболівав за Україну 856

БІБЛІОГРАФІЯ

Віктор Гудзь, Олександр Ситник. Рецензія на книгу
«Україна в історії Європи XIX – початку XXI ст.: історичні нариси: монографія» 866
Вячеслав Ціватий. Рецензія на книгу
«Консульська служба України: становлення та розвиток» 871
Борис Гуменюк. Рецензія на книгу «Університети мого життя» 873

TABLE OF CONTENTS

Dmytro Kuleba. Crisis: A Case for Getting Stronger 14

HISTORY OF DIPLOMACY

Pavlo Hai-Nyzhnyk. Diplomacy of Deception and Tactics of Terror:
Hybrid Politics in the Strategy and Practice of the Secret War of Soviet Russia
against the Hetmanate (April – December 1918) 44
Iryna Matiash. German Consulate in Kyiv (1924–1938):
Between Diplomacy and Politics 60
Viktor Matviienko, Mykola Doroshko. The 1920 Ukrainian-Polish Alliance
and Its Implications 75
Teofil Rendiuk. Operating Features of the Extraordinary Diplomatic Mission
of the Ukrainian People's Republic in Romania in 1920 97
Oleksandr Potiekhin. Allied Cooperation in Europe on the Eve of World War I 116
Pavlo Kirpenko. International Situation in Europe and USSR'S Foreign Policy
prior to and after the Outbreak of World War II 136

INSTITUTIONAL HISTORY OF UKRAINIAN DIPLOMACY THROUGH THE EYES OF THOSE INVOLVED

Yurii Lazuto. Some Aspects of Working Practices at the Department of State Protocol
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 147
Svitlana Homanovska. ...And May Marigolds Bloom in Flowerbeds of Ashgabat 171
Yurii Kostenko. Radiological Weapons (Excerpts from the History of Ban Talks) 199
Oleksandr Kupchyshyn. 25 Years of Membership in the Council of Europe:
How It All Started 205

DIPLOMAT'S PROFESSIONAL OPINION

Mykola Kulinich. Ukrainian Diaspora in Australia
as a Factor of Deepening Bilateral Relations 214
Hennadii Nadolenko. Ambassador's Work: Love for Homeland Comes First. 232
Anatoliy Scherba. Motherland of Cervantes Takes More Interest in Ukrainian Culture. 244
Andrii Kuzmenko. Ukraine and Qatar: Prospects for Strengthening
Mutually Beneficial Partnership 252
Oleksandr Balanutsa, Olha Seheda. Public Diplomacy of Ukraine in Kuwait:
Thinking out of the Box. 268
Ihor Ostash. 'Beirut Stories' by Ahatanhel Krymsky:
For the 150th Anniversary of the Birth of the Prominent Ukrainian Orientalist 289
Sergiy Kyslytsya. 75 Years after the War. The UN Charter: No Illusions 308
Commemorating the UN's 75th Anniversary. 314
Yurii Klymenko. Geneva: Oldest Capital of Multilateralism
where Ukraine's Interests are Defended 355
Elena Leticia Mikusinski. Alliance through the Milestones of History 398
Zhusupbek Sharipov. Tourism in the Kyrgyz Republic 416
Ki-chang Kwon. Korea: Riding a Wave of Success 424
Faouz El Achchabi. Strong Friendship Despite Great Distance:
Ukraine and Morocco 432
Anka Feldhusen. German-Ukrainian Relations in 2019 441
Kristina Kvien. US-Ukraine: Partnershipped to Peace and Prosperity 448
Etienne de Poncins. A Symphony of Deep Understanding. 457
Claude Wild. Switzerland–Ukraine: Relations Revisited. 474

DIPLOMATIC CORPS OF UKRAINE

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Foreign Countries 484
Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Foreign Countries to Ukraine 527
Representatives of Ukraine to International Organisations 567
Representatives of International Organisations in Ukraine 570

MODERN DIPLOMACY: CONCEPTS AND REALITIES

Borys Humeniuk. Transformation of the International Order
under Conditions of the COVID-19 Pandemic 594
Serhii Pyrozhkov, Nazip Khamitov. Ukraine in the 21st Century:
Strengthening Civilisational Agency 604
Stepan Vidnianskyi, Andrii Martynov. Ukraine's Agency in the Eyes
of Its Overseas Partners 624
Stanislav Lazebnyk. Ukrainian Canada
(The Present of the Ukrainian Community and Its Harmonious Life with Ukraine) 644
Ihor Todorov. Ukrainian-Hungarian Relations in the Context
of Ukraine's Euro-Atlantic Aspirations 657
Olha Kravchenko. US Policy towards Ukraine under Donald Trump's Administration:
Problematic Issues and Prospects 667
Serhii Koshovyi. Model of Cooperation between Taiwan and Visegrad Countries:
Lessons for Ukraine 687
Liudmyla Chekalenko. The Phenomenon of State Sovereignty: Past and Present 699
Andrii Kudriachenko, Viktoriia Soloshenko. Contemporary Problems
of Political Transformation in Modern Germany 716

GEOPOLITICS IN MODERN WORLD

Volodymyr Ohryzko. Why Russia Will Never Make It 731
Oleksandr Motsyk. International Sanctions against the Russian Federation:
An Instrument of Pressure and Punishment for Its Aggression against Ukraine
and Other International Crimes 754
Hryhorii Perepelytsia. The Political Status of Uncontrolled Territories
in Russia's Foreign Policy Strategy: A Challenge to Ukrainian Atypical Diplomacy 770
Vasyl Tkachenko. The Ideologeme of 'Enemy': Neurotic Crisis of Identity 786
Vitalii Martyniuk. Euroatlantic Integration in Western Balkans: Lessons for Ukraine 802
Andrii Hrubinko. Conflict-Generating Potential of Brexit:
National, Regional, and Global Dimensions 821
Serhii Zubchenko. Coronaviruses of Global Irresponsibility:
New Old Threats to National Resilience Amid Chronic International Problems 833

PUBLIC DIPLOMACY

Violetta Udovik. Cultural Diplomacy as 'Communication Bridge-Building'
Between Ukraine and Japan 855
Yuri Bohayevskyi. He Was Anxious about Ukraine till His Last Breath 862

BIBLIOGRAPHY

Viktor Hudz, Oleksandr Sytnyk. A review of the book *Ukraine in the History of Europe
in the 19th – early 21st Centuries: Historical Essays: Monograph* 866
Viacheslav Tsivatyi. A review of the book
Consular Service of Ukraine: Establishment and Development 871
Borys Humeniuk. A review of the book *Universities of My Life* 873

Борис ГУМЕНЮК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління
та міжнародних відносин Національного
педагогічного університету ім. М. Драгоманова,
Надзвичайний і Повноважний Посол

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Анотація. У статті висвітлено політичні й соціально-економічні наслідки пандемії COVID-19. Проаналізовано чинники трансформації міжнародного ладу в умовах світової пандемії. Показано, що пандемії є невидимим ворогом, для боротьби з яким уся світова спільнота консолідує зусилля. Однак констатовано й наростання суперечностей між учасниками системи міжнародних відносин, зокрема через закриття кордонів і недостатню взаємодопомогу. Доведено, що пандемія цієї коронавірусної хвороби вплине на розподіл сил у світі та на світовий економічний розвиток.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, SARS-CoV-2, міжнародний лад, глобалізація, світова економіка.

Дедалі більше експертів і політиків зауважують ознаки того, що пандемія COVID-19 поглибила кризу світоустою та зумовила його подальшу трансформацію. Нескоординована міжнародна реакція на глобальне поширення коронавірусної хвороби й кризові явища, які це спричинило у світовій політиці й економіці, відродження націоналістичних політик, ускладнення та посилення систем перетину державних кордонів свідчить про формування крихкішої, нестаціонарної міжнародної системи. Аналітики й фахівці вже обережно прогнозують, як пандемія вплине на поділ сил у світі та які соціально-економічні наслідки це може спричинити. Деякі дослідники пророкують кінець глобалізації, а інші – закінчення епохи світового панування США й нового кандидата на місце гегемона – Китай.

У зв'язку із цим професор Гарвардського університету Дж. Най уважає, що ситуація з коронавірусом у Штатах вплине на їхній статус світового

лідера, однак навряд чи стане причиною глобальних змін. Можна погодитися, що у XXI столітті світ уже пережив дві кризи (терористичну загрозу в 2001 р., економічну кризу 2008–2009 рр.) і тепер опинився в умовах нової загрози, яку зумовила пандемія. Політолог зазначає, що в усіх трьох випадках уряди провідних країн світу припустилися прорахунків, які потім призвели до негативних наслідків. У першому випадку зовнішньополітична помилка США спричинила війни в Афганістані й Іраку. Запізніла реакція західних урядів під час ліквідації фінансової кризи десятирічної давнини призвела до рецесії, зростання популізму та протекціонізму в західних демократіях. На початку пандемії COVID-19 дві найбільші світові держави – КНР і США – не змогли правильно оцінити масштаби загрози й у чомусь свідомо, а в чомусь несвідомо обрали неправильний шлях її подолання, наслідком чого стало неконтрольоване поширення COVID-19 [1].

Дж. Най не без перебільшення зазначає, що замість міжнародної співпраці лідери двох найпотужніших в економічній і військовій царинах держав – США та КНР – розв'язали інформаційну війну. Американські політики назвали новий вірус «китайським» і «уханьським», а Китай, своєю чергою, звинуватив американських військових у тому, що COVID-19 до КНР завезли вони. Дж. Най упевнений, що Китай використовував у своїх інтересах дещо попсовану репутацію США й роз'єднаність країн Євросоюзу, а також організовував допомогу, щоб приховати свої прорахунки на першій стадії поширення пандемії. Проте в Європі зусилля Китаю сприйняли скептично, упевнений політолог, оскільки попри всі наміри «збільшити м'яку владу в країні» Китай досі авторитарна держава [1].

Через пандемію постраждала економіка як у США та Китаї, так і в усіх союзників Сполучених Штатів у Європі й Середній Азії, наголошує політолог. Ще до пандемії в Китаї сповільнилося зростання економіки та значно скоротився експорт. До того ж в умовах пандемії COVID-19 Китай спрямував значні інвестиції в систему охорони здоров'я, яка все одно не впоралася з такою кризою. Крім переваг за економічними показниками, Сполучені Штати мають ще й геополітичні, які збережуть і за пандемії. Китай – учасник низки гострих територіальних конфліктів із сусідніми країнами, тоді як США зусібіч має союзників. До того ж у США потужні дослідницькі інститути й висока якість вищої освіти, чим китайці поки не можуть похизуватися, уважає політолог. «Усе це наводить на думку, що пандемія COVID-19 навряд чи виявиться геополітичним поворотним пунктом», – підсумовує Дж. Най [1].

Однак, на думку Дж. Ная, є ризик: не факт, що, зберігши всі міжнародно-політичні й економічні переваги у світі, Штати їх використовуватимуть: «Хибні політичні рішення можуть призвести до того, що вдалими картами вони гратимуть недолуго». Політолог зазначає, що перша помил-

ка США – це відмова від альянсів і міжнародних інституцій. Друга – посилення антиімміграційної політики. Якщо популізм змусить Сполучені Штати викинути свої цінні карти альянсів, міжнародних інституцій і відкритості, то Китай цілком може претендувати на роль нового світового лідера, оскільки США відмовляться від головних переваг над КНР [1].

Зі свого боку, американські аналітики А. Кулі та Д. Нексон уважають, так само, як і Дж. Най, що пандемія суттєво впливає на світоустрій і лідерські позиції США у світі. У цьому контексті аналітики критикують чинного президента США Д. Трампа. Вони, зокрема, зазначають, що «ще до пандемії Д. Трамп постійно піддавав критиці значення й актуальність інституцій та альянсів, зокрема, НАТО, підтримував розпад Європейського Союзу, виходив із безлічі міжнародних угод та організацій і потурав автократам, як-от президентові Росії В. Путіну й північнокорейському лідерові Кім Чен Ину. Він ставить під сумнів обґрунтованість того, що в центрі зовнішньої політики мусять бути такі ліберальні цінності, як демократія та права людини. Те, що Д. Трамп віддає перевагу заснованій на антагонізмі меркантильно-діловій політиці, учергове доводить, що США більше не вважає за свій обов'язок сприяти встановленню ліберального міжнародного ладу» [2].

Боротьба між великими державами, кінець монополії Заходу на «заступництво» й поява рухів проти ліберальної міжнародної системи – усе це змінило міжнародний устрій, у якому після закінчення холодної війни головний був Вашингтон. Схоже, що пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 ще більше прискорює «згортання» гегемонії США. Китай посилив свій вплив у Всесвітній організації охорони здоров'я та інших міжнародних інституціях після того, як адміністрація Д. Трампа спробувала позбавити ВООЗ фінансування. Нелібералні уряди в усьому світі використовують пандемію як прикриття для обмеження свобод ЗМІ й придушення політичної опозиції та громадянського суспільства. Хоча США, як і раніше, мають військову перевагу, цей складник американського панування не дуже доречний у боротьбі із нинішньою глобальною кризою та її наслідками.

Припустімо, що ядро американської системи лідерства, яке складається здебільшого з давніх азійських та європейських союзників і спирається на норми й інститути, створені під час холодної війни, залишиться міцним. Припустімо також, що, як гадають чимало поборників лібералізму, США та Європейський Союз зможуть використовувати свою об'єднану економічну й військову міць у своїх інтересах. Навіть за таких умов Вашингтону доведеться звикати до мінливого міжнародного ладу. До ладу, який провокує дедалі більше суперечок і стає складнішим. Виправити цю ситуацію не так просто. Ніякі військові витрати не можуть повернути

навспак процеси, що ведуть до розвалу американської гегемонії. За умови збереження лідерських позицій США у світі американська влада зможе домогтися, щоб Штатів не було серед тих, хто програв у боротьбі за новий міжнародний устрій, і щоб вони натомість очолили найсильнішу військову й економічну коаліцію із численними центрами влади. Розумне державне управління дасть змогу великій державі орієнтуватися у світі, який визначатимуть конфліктні інтереси та мінливі альянси [2].

США виявилися нездатними послідовно пропонувати Китаю та іншим країнам, що розвиваються, більше фінансових ресурсів за лояльність їхніх урядів. Неможливо буде викликати в деяких країн інтерес і готовність дотримуватися американської концепції світоустрою. Багато із цих урядів тепер уважають міжнародний лад із США на чолі загрозою їхній незалежності. І деякі уряди, що досі позитивно ставляться до ліберального міжнародного ладу на чолі зі Штатами, тепер борються з тими, хто проти нього. Китай перебуває в процесі створення альтернативної системи, проте зіткнеться й зі своїми перешкодами. Пекін може дратувати партнерів і клієнтів своєю тактикою тиску та своїми непрозорими й часто-густо корумпованими угодами. Активізувавши свою діяльність, зовнішньополітичне відомство США мусить суттєво впливати на міжнародний лад, хай і не маючи глобальної гегемонії. Але щоб досягти успіху, США слід визнати, що світ більше не схожий на однополярний лад 1990-х років і нульових [2].

Інший не менш відомий американський політичний діяч і вчений Г. Кіссінджер уважає, що COVID-19 назавжди змінить світоустрій. Дослідник очікує, що зниження суспільних достатків буде короткостроковим. Однак політичні та фінансові потрясіння, які спровокувала пандемія, можуть тривати протягом кількох поколінь. Жодна нація, навіть США, не зможе самими загальнонаціональними зусиллями перемогти COVID-19. Боротьбу з пандемією необхідно поєднувати зі спільним світовим креативним підходом і програмою. «Якщо ми не зможемо об'єднатися, то зіткнемося з найгіршою з усіх альтернатив. Опираючись на досвід утілення плану Маршалла й Манхеттенського проєкту США, ми зобов'язані докласти значних зусиль у трьох царинах», – зазначає дослідник [3].

На думку Г. Кіссінджера, необхідно, по-перше, зміцнити спроможність людства опиратися інфекційним хворобам. Тріумфи медицини, такі, як розроблення вакцини проти поліомієліту й ліквідація віспи, або новітнє статистико-технічне диво медичного аналізу за допомогою синтетичного інтелекту, призвели до згубного самозаспокоєння людства. Ми мусимо розробити нові методи та прикладні науки для того, щоб контролювати інфекції, а також навчитися пропорційно прищеплювати вакцини для великих груп населення. Міста, штати й райони мають постійно збиратися разом, щоб захистити своїх людей од пандемій за допомогою накопичен-

ня запасів, спільного планування й досліджень на передових рубежах науки. По-друге, варто спробувати залікувати травми світової економічної системи. Міжнародні лідери засвоїли життєво важливу науку, яку дістали під час економічної катастрофи 2008 року. Нинішня фінансова криза теж дуже складна: скорочення економіки, яке спричинив COVID-19, за швидкостю та світовим масштабом не має аналогів в історії. А рішучі заходи щодо громадської охорони здоров'я, як-от запровадження карантиних норм поведінки, соціального дистанціювання, закриття навчальних закладів тощо, якраз і сприяють фінансовим стресам. Ми мусимо шукати способів пом'якшення наслідків кризи для найслабших верств населення світу. По-третє, ми маємо захистити засади ліберального світоустрою [3].

Розглянувши питання, пов'язані з трансформацією міжнародного ладу та змінами конфігурації сил у світовій політиці, уважаємо за потрібне зачепити проблему впливу пандемії COVID-19 на процеси глобалізації та розвитку світової економіки в нових умовах.

Отже, світогосподарські зв'язки переживають шок із часів депресії 2008–2009 рр. У цих умовах усі провідні країни світу вже опрацьовували сценарії дій на випадок можливого краху нинішнього світоустрою. А політика санкцій і фінансово-економічного тиску, яку останніми роками взяв на озброєння Вашингтон, активно заохочує дискусії про перспективи створення фінансово-економічної системи чи систем, що не залежать од США. У Євразії, Азії, Африці формують нові політичні альянси, зокрема й у формі панрегіональних фінансових інститутів [4].

За президентства Д. Трампа США поставили під сумнів доцільність чи не всієї «західноцентричної» парадигми розвитку. Тож на момент появи перших повідомлень про COVID-19 динаміка процесів у фінансово-економічному житті світу була багато в чому пов'язана з торговельною війною між США та Китаєм. Протистояння захоплювало дедалі більше секторів торгівлі й економіки та загрожувало охопити сферу фінансів. Зауважмо, що ще в грудні 2017 року у своїй версії Стратегії національної безпеки Д. Трамп заявив, що світ перетворився на сцену глобальної конкуренції. Тепер, коли буквально щодня маємо нові свідчення про те, яка насправді критична залежність Заходу та й світу загалом од постачання з Китаю «майже всього», мало хто в Америці та Європі ще сумнівається в необхідності переосмислення зовнішньополітичних підходів, що домінували в попередні десятиліття. Зокрема, концепція, згідно з якою співпраця з країнами-суперницями та їх залучення в міжнародні інституції та процеси світової торгівлі до рівня взаємозалежності, дає змогу перетворити ці держави на «сумлінних» членкинь міжнародного співтовариства й конструктивних партнерок [4].

Як зауважують чимало аналітиків і експертів, загальною тенденцією світового розвитку буде прагнення західних політиків і бізнесменів яко-

мога швидше знизити залежність од Китаю. Наприклад, нині від імпорту антибіотиків або комунікаційного обладнання з КНР критично залежать не тільки США, а й значна частина світу. Західні спостерігачі вважають, що технологічні й логістичні аспекти позбавлення від «китайської залежності» можна втілити без великих проблем, оскільки «домінування» КНР у численних секторах виробництва промислових і споживчих товарів почалося лише 10–15 років тому [4].

Через десять років після кризи 2008–2009-х пандемія COVID-19 знову демонструє політикам, бізнесу й населенню вразливість нинішньої міжнародної фінансово-економічної моделі. У зв'язку із цим численні аналітики вважають, що медичні наслідки пандемії можуть виявитися значно менш деструктивними для глобального розвитку, якщо порівняти із заходами, «нехай і необхідними», яких держави вживатимуть для боротьби з поширенням захворювання. Так, експерти «Oxford Economics» уже попереджають, що «політика обмеження комунікацій і свобод може тільки посилити кризу та створити додаткові проблеми в майбутньому» [5].

Економічні наслідки кризи COVID-19 стають дедалі відчутнішими. Важлива роль у цьому процесі належить ціні на нафту, що ставить у складніше становище країни-виробники. Отже, ми перебуваємо в ситуації зниження попиту на нафту через кризу COVID-19 і збільшення пропозиції; як наслідок, ми засвідчили наймасштабніше падіння цін після іракської кризи 1991 року. За твердженням Ніколя Гетцмана, керівника з досліджень і макроекономічної стратегії в компанії «Financière de la Cité», «Тотальний брак європейської координації стає дедалі очевиднішим, що позначилося на довірі ринків, бізнесу, а незабаром вплине й на довіру споживача. […] Кризу можна відвернути, і саме центральні банки й уряди мусять діяти на випередження та запобігти повній утраті контролю над ситуацією. У 2008-му брак швидкої відповіді на початковому етапі посилив і поглибив кризу. У цьому контексті 2020 рік – нове випробування» [5].

Криза COVID-19 продемонструвала населенню ситуацію залежності та вразливості з економічного й стратегічного поглядів. На держави, а також на підприємства, за посередництва споживачів, чинитимуть політичний тиск. Імовірно, що після цієї кризи деякі компанії прагнутимуть перемістити частину своєї продукції якомога ближче до споживача. Протягом наступних кількох років ми можемо засвідчити не тільки деглобалізацію, а й повернення до підтримки внутрішніх ринків. Це відповідає стратегії Дональда Трампа в США, Бориса Джонсона у Великій Британії та Абе Сіндзо в Японії. Мета полягає не так в обмеженні міжнародної торгівлі, як у створенні надійного внутрішнього ринку, що дає змогу обмежити його залежність од конфліктів та ударів світової торгівлі. Європа далека від такої мети [5].

Знаний американський економіст Н. Рубіні вважає, що нинішня пандемія переросте у велику економічну й геополітичну кризу. COVID-19 призведе до розпаду сучасного світового ладу, який, за його словами, уже й так хиткий. Він прогнозує тривалий економічний «льодовиковий період», загострення національних конфліктів, закриття кордонів, панування протекціонізму, а також ескалацію аж до військових дій. Триватиме атомізація суспільства: дедалі більше заходів проводитимуть онлайн, скасовуватимуть ярмарки, вистави, лекції, закриватимуть торговельні центри, покупки також здійснюватимуть здебільшого через інтернет. Переважатимуть робота вдома й послуги онлайн, зокрема лікарські консультації [6].

Симптоми кризи дедалі відчутніші: падають курси акцій на світових біржах, зростає ціна на золото, країни розривають міжнародні господарські зв'язки, зокрема у світовому автопромі. Компанії повідомляють про брак комплектування, міжнародні торговельні ярмарки скасовують, занепадає туристична сфера. В останньому квартальному звіті головного об'єднання німецьких промисловців «BDI» зауважено, що пандемія COVID-19 надзвичайно негативно вплинула на економіку ФРН, зростання ВВП майже зупинилося. А якщо пандемія триватиме до кінця року, всі основні показники підуть у мінус. У доповіді рейтингового агентства «S&P Global Ratings» ідеться, що подальше поширення вірусу SARS-CoV-2 може обійтися економікам Азійсько-Тихоокеанського регіону у 211 млрд доларів. «S&P» уже знизило прогноз зростання для Китаю у 2020 році з 5,7% до 4,8% [6].

Німецький економіст Марк Шріц зазначає на сторінках газети «Цайт», що серйозної світової кризи найпевніше вдасться уникнути. Навіть якщо обваляться світові фондові ринки й темпи економічного зростання серйозно знизяться, повторення фінансової кризи зразка 2008 року малоймовірне. Проти цього свідчать такі аргументи:

1. Банкрутство банку «Lehman Brothers» було не причиною, а детонатором кризи. У світовій економіці тоді було накопичено значні дисбаланси. На ринках нерухомості США, а також Іспанії, Ірландії та низці інших країн утворилися величезні бульбашки, банки дали себе втягнути в надзвичайно ризиковані операції, не маючи достатніх «подушок безпеки». Урівноваження цих перекосів було неминучим. Сучасні банківські баланси мають значно кращий вигляд, хоча проблеми, звичайно, є. У примусовому коригуванні кризи немає необхідності. Якби «Lehman Brothers» збанкрутував сьогодні, це б не спричинило світової фінансової кризи.

2. Пандемія COVID-19 негативно вплинула на світовий товарообмін, однак не змінила структури економіки. Нині загальмувало економічне зростання, оскільки порушено транспортні комунікації, на заводи не надходить комплектування, а робітники змушені сидіти вдома. Саме тому

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) попередила, що темпи зростання економіки цього року можуть знизитися вдвічі, а Німеччині загрожує рецесія. У зв'язку із цим важливо, уважає ОЕСР, щоб держави й центральні банки зробили внесок у відновлення та не допустили перетворення кризи на затяжну й утягування в цей вир значних секторів економіки.

3. Коли пандемія мине й транспортні комунікації буде відновлено, працівники знову вийдуть на роботу, а виробники з подвоєною силою постачатимуть деталі, подолання дефіциту, що виник, може потребувати додаткових зусиль, і це приведе до стрімкого зростання виробництва.

4. Після нинішньої кризи підприємства ретельніше вибудовуватимуть виробничі ланцюжки. Чимало з них задумаються про те, щоб виробляти комплектування на батьківщині чи в прикордонних країнах, замість імпорту з Китаю. Інакше кажучи, триватиме процес регіоналізації, або утворення нових економічних зон. Уряд ФРН уже закликає у зв'язку із цим покласти край «надмірній» глобалізації.

Марк Шріц визнає, що перед людством постає величезна невизначеність. Ніхто не знає, як саме криза змінить поведінку простих громадян, інвесторів та урядів. Може бути й таке, що пандемія зійде нанівець сама собою і світову економіку очікує потужний відновлювальний період. Цей варіант так само ймовірний, як і катастрофічний сценарій. Проте, найпевніше, буде реалізовано якийсь третій, проміжний варіант. У будь-якому разі економіці знадобиться допомога від держав і центробанків: біржі треба рятувати від краху, а підприємства – од розорення. Під час кризи 2008 р. держави вже продемонстрували, що можуть досить ефективно сприяти стабілізуванню [6].

Водночас, пише в журналі «Шпіґель» відомий німецький економіст Г. Мюллер, ситуація нині гірша, ніж 2008 року, з трьох причин:

1. Загальна заборгованість країн «великої двадцятки» набагато вища, ніж у 2008-му. Тоді вона становила 200% од сумарного ВВП, тепер, за даними Банку міжнародних розрахунків у Базелі, досягла 240%. Це означає, що ризик потенційного краху вищий, ніж за банкрутства «Lehman Brothers».

2. Свобода маневру для центральних банків і фінансових міністерств знизилася. На відміну від 2008 року в численних країнах банківські облікові ставки близькі до нуля, а державні борги значно вищі. У разі великої глобальної рецесії центробанки будуть змушені скуповувати державні борги в небачених досі масштабах, але як довго вони зможуть це витримати?

3. Духу міжнародної співпраці більше немає. Націоналізм і протекціонізм визначають порядок денний у світовій економіці. 2008 року ще діяли скоординовані у світовому масштабі заходи щодо зміцнення кон'юнктури й фінансових ринків. Єдиним фронтом виступали країни Групи двадцяти,

насамперед США, Китай, Єврозона, Японія та Велика Британія. Тепер неможливо уявити, щоб провідні економіки світу координували свої дії. Звичайно, і нині за гострої економічної кризи держави можуть дещо зробити, але їхні свобода маневру та рішучість діяти дуже обмежені [6].

Далі необхідно відзначити, що в умовах пандемії загострюється й проблема міграції. Загалом уважають, що COVID-19 поширили світом мандрівники, які поверталися додому з круїзів, із зарубіжних лижних канікул, міжнародних конференцій абощо. Але багато хто радше би хибно винуватив у всьому мігрантів. Ополченці Ємену навесні 2020 року напали на тисячі ефіопських переселенців, які, на їхнє переконання, принесли до країни коронавірус. Саудівська Аравія силоміць виселяла африканських мігрантів, а китайські землевласники виганяли африканців з їхніх будинків у місті Гуанчжоу. Сполучені Штати також регулярно депортують мігрантів із Центральної Америки й країн Карибського басейну на батьківщину, часто після того, як тих було інфіковано в американських центрах утримання під вартою. Малайзія заарештувала сотні нелегальних мігрантів, зокрема біженців рохінджа, тоді як члени уряду Прем'єр-міністра Індії Н. Моді звинуватили мусульман у тому, що вони принесли вірус в Індію [7].

Попри те що потребу в мігрантах як працівниках офіційно визнають дедалі частіше, вони (обіч численних меншин) непропорційно сильно страждають од COVID-19. До того ж рівень інфікування часто подвоюється чи потроюється порівняно до інших груп – здебільшого через небезпечні й експлуататорські умови праці. Дуже часто роботодавці не надають мігрантам достатньої кількості засобів індивідуального захисту чи доступу до медичного обслуговування. А мігранти, які хворіють, не можуть дозволити собі взяти відпустку, адже позбавлені можливості отримувати соціальну допомогу, таку, як субсидії на заробітну плату та допомогу з безробіття. Тому багато мігрантів стоять перед неможливим вибором: не підкорятися заборонам або дивитися, як голодують їхні сім'ї. Ба більше, мовний бар'єр часто заважає їм дістати доступ до найважливішої інформації, а вимушене проживання в тісних приміщеннях піддає високому ризику зараження (як це відбувається й у переповнених таборах біженців). Найгірше те, що американські правоохоронні органи навіть вриваються в лікарні, переслідуючи мігрантів, що підлягають депортації – тактика, яка утримує багатьох нужденних од звернення по медичну допомогу [7].

Створення атмосфери поневірянь і страху серед мігрантів сприятиме лише продовженню пандемії та збільшенню пов'язаних із нею людських страждань і економічних збитків. Щоб уникнути цього сценарію, урядам терміново необхідно запровадити політику інтеграції – залучення людей у суспільне життя. Дає надію те, що подекуди це вже роблять. На ранніх стадіях пандемії в березні Португалія забезпечила своїм працівникам-мігран-

там доступ до медичного обслуговування й інших державних послуг; Італія невдовзі взяла з неї приклад, хоч і в менших масштабах. Крім того, кілька країн припинили чи різко скоротили утримання мігрантів під вартою, і 26 червня 2020 року федеральний суддя США наказав звільнити дітей-мігрантів, що живуть разом із батьками в трьох спеціальних федеральних центрах. Інші країни пішли ще далі, визнавши, що мігранти та біженці – це невикористаний робітничий ресурс. Ірландія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Іспанія, Австралія, Колумбія, Чилі й Аргентина прискорили видавання дозволів для підготовлених медичних працівників, чимало з яких є біженцями, що очікували рішення про надання притулку. Таїланд з Іспанією пропонують мігрантам повний доступ до медичного обслуговування незалежно від їхнього імміграційного статусу. І навіть за президентства Д. Трампа Міністерство внутрішньої безпеки США розіслало листи для нелегальних мігрантів, відзначаючи їхню «критичну» роль [7].

Інклюзивна політика, подібна до зазначених вище, не тільки визнає надзвичайно важливу роль мігрантів під час пандемії, а й закладає основу для швидшого та стійкішого економічного відновлення. На противагу цьому Сінгапур, який не охопив мігрантів у своїх заходах боротьби з пандемією, згодом постраждав од другої хвилі захворювань на COVID-19. Щоб зупинити пандемію, політикам уже слід учитися на досвіді власних і інших країн. Уряди мають зробити наведені нижче важливі кроки. Легалізувати мігрантів, бодай тимчасово, що відкриє тим доступ до медичного обслуговування, житла, соціальних послуг і надзвичайної допомоги, якою вони зможуть скористатися, не боючись арешту й депортації. Директивні органи мусять також приділяти особливу увагу потребам жінок-мігрантів, які вразливіші до насильства під час локаутів і карантинів. По-друге, органам громадської охорони здоров'я необхідно залучати громади мігрантів до процесу відстеження контактів, що матиме головне значення для боротьби з вірусом до розроблення ефективної вакцини [7].

Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я розкритикував «брак лідерства» в боротьбі з пандемією COVID-19 і виступив з емоційним закликом до глобальної єдності, оскільки в багатьох країнах захворюваність зростає і світ, як і раніше, не може впоратися з поширенням руйнівного вірусу. «Друзі, не варто спокушатися: найбільша загроза нині перед нами – це не сам вірус, – заявив генеральний директор ВООЗ Тедрос Аданом Гебреєсус у своєму зверненні в Женеві 9 липня 2019 року. – Це – брак лідерства й солідарності на глобальному та національному рівнях». Він закликав світові держави об'єднатися [8].

Ця заява Гебреєсуса прозвучала через кілька днів після того, як адміністрація Д. Трампа повідомила ООН і Конгрес США, що Сполучені Штати формально виходять з Усесвітньої організації охорони здоров'я. Це рішен-

ня про вихід із ВООЗ, яке набере чинності в липні наступного року, різко розкритикували конгресмени від обох партій, медичні асоціації, правозахисні організації та держави-союзниці США. 7 липня 2020 року кандидат на виборах од Демократичної партії Джо Байден пообіцяв у разі перемоги скасувати це рішення «у перший же день» після вступу на посаду [8].

Зауважмо, що Д. Трамп неодноразово критикував Гебреєсуса й звинувачував ВООЗ у м'якому ставленні до Китаю, а також у нездатності стримати пандемію на ранніх етапах. Однак лідери майже всіх великих держав, зокрема Німеччини, Франції та Сполученого Королівства, підтримали ВООЗ в умовах цієї кризи. 9 липня 2020 року Канцлерка Німеччини А. Меркель заявила, що пандемія COVID-19 продемонструвала небезпеки «заперечення фактів популізму» по всьому світу. «Ми бачили брехню і дезінформацію, але так із пандемією не впоратися», – сказала вона, звертаючись до Європейського парламенту в Брюсселі [7].

Варто також відзначити, що пандемія коронавірусної хвороби суттєво вплинула й на систему освіти. Раптовий карантин, який для боротьби з пандемією запровадили посеред навчального семестру в багатьох країнах світу, змусив університети перейти на віддалене навчання мало не за день. Такий швидкий перехід виявився дуже важким і для викладачів, і для студентів, проте з усього цього ще може вийти якась користь. Як і численні підприємства, університети працюють над тим, як їм відкритися знову, і обирають різні стратегії дій. Наприклад, Кембриджський університет у Великій Британії оголосив, що лекції проводитимуть лише в онлайн-режимі щонайменше до літа 2021 року. Інші університети, зокрема й Стенфордський, пропонують суміш із занять онлайн і офлайн, а також розширюють навчальний рік, щоб якомога менше студентів одночасно перебувало в кампусі [9].

COVID-19 завдав вищій освіті потужного економічного удару. Кімнати гуртожитків вільні, спортивні стадіони порожні, студенти незадоволені вимогою сплачувати повну вартість навчання. Для багатьох коледжів і університетів падіння доходів од іноземних студентів, найпевніше, стане дуже болючим; безліч невеликих і не дуже багатих ВНЗ можуть закритися. Навіть найкращі університети мають проблеми. Мічиганський університет очікує, що до кінця 2020 року його збитки через пандемію можуть досягти 1 млрд дол., а Гарвардський університет прогнозує падіння доходів у наступному році на 750 млн дол. Але чи не приведе шок COVID-19 до того, що якісніша освіта стане доступною для більшої кількості людей, та ще й за нижчою ціною? Відповідь частково залежатиме від того, що робитимуть університети, коли пандемія вщухне: вони можуть або облишити онлайнові технології, або почати шукати кращих способів їх застосування. Це питання непросте, ураховуючи важливість спілкування між викладачами, аспірантами й студентами в аудиторіях і за їх межами [9].

Розглянувши вплив пандемії COVID-19 на трансформації міжнародного ладу та її соціально-економічні наслідки, ми дійшли зазначених нижче висновків й узагальнень.

Очевидно, що ідейний і прикладний аспекти глобалізації еволюціонуватимуть і далі. Формування нових зв'язків між людьми й країнами навряд чи можна зупинити повністю. Однак форми глобалізації, безперечно, змінюватимуться. Міжнародній спільноті належить пошук нової рівноваги між завданнями національного та глобального розвитку. І Україні, як і всім іншим країнам світу, важливо не стишувати темпу в цих зусиллях.

Пандемія COVID-19 сприятиме подальшому віртуалізуванню всіх царин життєдіяльності людини. Торгівля, освіта, медицина, індустрія розваг можуть остаточно переміститися в інтернет. Нарешті, уряди численних країн напевно розроблять заходи, спрямовані на відновлення чи розширення національних виробництв у стратегічно важливих галузях, зокрема харчовій і медичній промисловості. Політика підтримання внутрішнього ринку знову набуває популярності. Її мета полягає не так в обмеженні міжнародної торгівлі, як у послабленні його залежності від конфліктів і ударів світової торгівлі.

Криза, пов'язана з пандемією COVID-19, стала несподіванкою і викликом для всієї світової спільноти й міжнародної системи, що трансформується під дією двох різновекторних, однак взаємопов'язаних тенденцій – фрагментації та інтеграції. Геополітична невизначеність, популізм, націоналізм і протекціонізм уже негативно позначилися на світовій економіці, а пандемія тільки посилила ці тенденції, що може призвести до руйнування транспортних і виробничих зв'язків, а також покласти край глобалізації – такій, яка вона є нині.

1. Nye, J. JR. (2020). 'No, the Coronavirus Will Not Change the Global Order', *Foreign Policy*, 16 April [online]. Available at: https://foreignpolicy.com/2020/04/16/coronavirus-pandemic-china-united-states-power-competition/ [in English]
2. Cooley, A., Nexon, D.H. (2020). 'How Hegemony Ends. The Unraveling of American Power', *Foreign Affairs*, July/August [online]. Available at: https://inosmi.ru/politic/20200630/247682344.html [in English]
3. *Киссенджер Г.* Пандемия коронавируса навсегда изменит мировой порядок [Электронный ресурс] // СтопКор. 12 апреля 2020. Режим доступа: https://stopcor.org/genry-kyssyndzher-pandemyya-koronavyrusa-navsegda-yzmenyt-myrovoj-poryadok/
4. *Кадомцев А.* Новый мировой порядок или переживет ли глобализация пандемию коронавируса? [Электронный ресурс] // Международная жизнь. 13 марта 2020. Режим доступа: https://interaffairs.ru/news/show/25646
5. Imad, J. (2020). 'Coronavirus et chute des marchés financiers: l'Europe est-elle condamnée à l'impuissance? ', *Figaro Vox*, 9 March [online]. Available at: https://www.inopressa.ru/article/10Mar2020/lefigaro/crisis.html [in French]
6. Schieritz, M. (2020). 'Covid-19: Keine Frage, das wird teuer', *Zeit online*, 20 March [online]. Available at: https://www.zeit.de/zustimmung?url=https%3A%2F%2Fwww.zeit.de%2Fwirtschaft%2F2020-03%2Fcorona-covid-19-deutschland-wirtschaft-konjunktur-prognose-5vor8
7. Maniatis, G. A. (2020). 'Don't Scapegoat Migrants for the Pandemic', *Project Syndicate*, 8 July [online]. Available at: https://inosmi.ru/social/20200711/247741397.html [in English]
8. Picheta, R. (2020). 'WHO chief blasts "lack of leadership" and calls for global unity as coronavirus cases mount worldwide', *CNN World*, 10 July [online]. Available at: https://edition.cnn.com/2020/07/10/world/who-tedros-adhanom-unity-plea-intl-scli/index.html [in English]
9. Rogoff, K. (2020). 'Will Universities Learn from Lockdowns?', *Project Syndicate*, 6 July [online]. Available at: https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid19-trigger-technological-disruption-of-higher-education-by-kenneth-rogoff-2020-07 [in English]

Borys HUMENIUK,
Doctor of History, Full Professor,
Chief of the Department of Public Management and
International Relations,
National Pedagogical Drahomanov University,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary

TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ORDER UNDER CONDITIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract. The article highlights the political and socio-economic consequences of the COVID-19 coronavirus pandemic. The factors of transformation of the international order in the conditions of the world pandemic are analysed. It has been shown that pandemics are an invisible enemy, which consolidates efforts of the entire world community. The coronavirus pandemic will undoubtedly affect the balance of power in the world and will have a major impact on the global economic development.

It is obvious that globalisation will continue to evolve, both ideologically and practically. The formation of new connections among people and countries can hardly be stopped completely. However, the forms of globalisation will undoubtedly change. The international community should seek for a new balance between the challenges of national and global development. Besides, it is important for Ukraine, as well as all other countries of the world, not to lose pace in these efforts. The COVID-19 pandemic will contribute to the further virtualisation of all spheres of human life. The fields of trade, education, medicine, and entertainment may finally move to the Internet. Finally, the governments of many countries are likely to develop measures to restore or expand national production in strategically important areas, including food and medical industries. The policy of supporting internal markets is once again reclaiming its popularity.

The crisis surrounding the COVID-19 pandemic has come as a surprise and a challenge to the entire global community and the international system, which find themselves in a state of simultaneous fragmentation and integration. Geopolitical uncertainty, populism, nationalism, and protectionism have already had a negative impact on the economy, and the coronavirus pandemic has only exacerbated these trends. Their growth could lead to the destruction of transport and production links and put an end to globalisation in its current form.

Keywords: pandemic, coronavirus COVID-19, transformation, international order, globalisation, world economy.